

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Damian Raczkiewicz
(Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów)

UDZIAŁ RAJTARII LITEWSKIEJ W WOJNIE INFLANCKIEJ ZE SZWECJĄ W LATACH 1621–1622

Abstract

PARTICIPATION OF LITHUANIAN REITERS
IN THE LIVONIAN WAR AGAINST SWEDEN, 1621–1622

The aim of the article is to discuss the war effort of the Lithuanian reiters in the Livonian war fought by Poland-Lithuania against Sweden in the years 1621–1622. This paper is devoted to the study of a little-known cavalry formation in the Lithuanian army, which operated in Poland-Lithuania for almost 100 years. The organisation, arms and equipment of this formation is analysed in the article and a description of the theatre of their activities in this war is provided.

Key words: reiters, Livonia, Courland, Polish-Swedish wars.

Słowa kluczowe: Rajtaria, Inflanty, Kurlandia, wojny Rzeczypospolitej ze Szwecją.

W wojsku litewskim oddziały rajtarii jako jazdy ciężkiej, przeistaczającej się z biegiem czasu w lżejszą formację, pojawiły się za rządów króla Stefana Batorego. Od tego momentu stanowiła rajtaria na ogół równorzędny z husarią, co do liczby i znaczenia rodzaj jazdy w armii Wielkiego Księstwa Litewskiego¹. Formacje rajtarskie istniały przez cały XVII wiek oraz dwie pierwsze dekady XVIII jako wojska cudzoziemskiego autoramentu. W armii litewskiej pierwszej połowy XVII wieku występowały liczne jednostki rajtarii, najczęściej w postaci

¹ H. Kotarski, *Wojsko polsko-litewskie podczas wojny inflanckiej 1576–1582*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” (dalej: SMHW), t. XVII, cz. 1, Warszawa 1978, s. 87–102; H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku. Cz. III*, „SMHW”, t. XXI, Warszawa 1978, s. 97; K. Górski, *Historia jazdy polskiej*, Kraków 1894, s. 109; R. Sikora, *Wojskowość polska w dobie wojny polsko-szwedzkiej. Kryzys mocarstwa*, Poznań 2005, s. 256.

samodzielnych chorągwi, rot czy kompanii (nazw tych używano przemiennie), rzadziej regimentów. Roty rajtarskie występowały w ramach komputu państwowego oraz w wojskach prywatnych. Formowano je również ze szlachty powoływanej na pospolite ruszenie. Chorągwią dowodził na ogół rotmistrz/kapitan, a niekiedy król nadawał dowódcy stopień oberszta, tj. pułkownika. Oficerowie stojący na czele jednostek rajtarskich wywodzili się najczęściej z niemieckojęzycznych Inflant, Kurlandii i Prus, rzadziej z magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego, trafiali się też sporadycznie z krajów Europy Zachodniej. Chorągwie rajtarskie liczyły przeciętnie 100–150 koni, z rzadka natomiast zaciągano kilkusetosobowe regimenty złożone z paru kompanii².

Chorągwie rajtarskie zaciągano na podstawie besztalunku ewentualnie listu przypowiedniego, w dokumencie tym monarcha określał zasady ich funkcjonowania: wymieniał nazwisko wystawcy, dowódcy, wielkość oddziału i termin jego wystawienia. Kapitulacja zawierała natomiast te same elementy, jednakże była ona umową między dowódcą regimentu, tj. obersztem, a dowódcą kompanii, czyli kapitanem/rotmistrzem, na zaciąg kompanii³.

Rozróżniano wówczas oddziały rajtarskie tworzone z mieszkańców Rzeczypospolitej oraz z cudzoziemców. Najbardziej ceniona była rajtaria cudzoziemska, natomiast mniej rodzima litewska. Wpływ na to miało lepsze wykształcenie, większa karność, wysoka jakość rynsztunków, „owo zgoła rajtar sam bez ubiorów niemieckich nic nie jest”⁴. Rajtarzy, którzy rekrutowali się z Polaków lub Litwinów, traktowani byli jako gorszy sort żołnierza. Za dobitny przykład może służyć gwardia królewska, do której starano się zaciągać przede wszystkim obcokrajowców.

² H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, [w:] *Wojsko Wielkiego Księstwa Litewskiego, dyplomacja, varia*, t. 2, Warszawa 2004, s. 88; *idem*, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku...*, s. 100–101; R. Sikora, *op. cit.*, s. 80.

³ H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów...*, s. 102; J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 25.

⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych [dalej: AGAD], Archiwum Radziwiłłowskie [dalej: AR] V,17 357, s. 49, Maciej Wiesiołowski do Krzysztofa II Radziwiłła, 23 I 1622, Rumbork; W 1621 roku podczas zaciągów czynionych na wojnę turecką wojewoda kijowski Tomasz Zamoyski otrzymał od króla Zygmunta III Wazy list przypowiedni na 1000 husarzy i 500 koni rajtarów. W tym właśnie liście JKM chciał, żeby zaciągano rajtarów „nietuteecznych lada jakich, ale ludzi dobrych cudzoziemskich albo walonów, służyłych i dobrze uzbrojonych”. Wobec tego wojewoda kijowski czyni zaciągi do swej jednostki rajtarskiej w Inflantach oraz na Śląsku, zob. S. Żurkowski, *Żywot Tomasza Zamojskiego Kanclerza Wielkiego koronnego*, opr. A. Batowski, Lwów 1860, s. 70–73.

Ryc. 1. Rajtaria koronna 1634–1635, według plafonu autorstwa Tomasza Dolabelli w Pałacu Biskupim w Kielcach (fot. Tomasz Rejf)

W nielicznie zachowanych źródłach opisujących kampanię inflancką 1621/1622 roku brak jest konkretnych wzmianek na temat rynsztunku oddziałów rajtarskich. Występują tylko ogólne, powtarzające się w licznych opracowaniach informacje dotyczące uzbrojenia oraz wyposażenia, na które składać się miały: pistolety i długa broń palna, broń biała (pałasze, rapiery, szable) oraz zbroja rajtarska. Pewna część rajtarii mogła być wyposażona na wzór zachodnich kirasjerów, czyli w broń białą, parę pistoletów i zbroję „trzy czwarte”. Z kolei inne oddziały mogły być rekrutowane na wzór zachodnich arkebuzerów „z trojgiem strzelby”, bronią białą, napierśnikiem i naplecznikiem oraz szyszakiem. Niektóre oddziały werbowane były poza granicami kraju, mogły więc przybyć z własnym ekwipunkiem⁵. Dlatego dla współczesnych typowe było to, że rajtaria

⁵ K. Górski, *op. cit.*, s. 101; H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku. Cz. III...*, s. 101; R. Sikora, *op. cit.*, s. 80–81; J. Teodorczyk, *Bitwa pod Gniewem (22.IX–29.IX–1.X.1626.) Pierwsza porażka Husarii*, „SMHW”, t. XII, cz. 2, Warszawa 1966, s. 99; M. Plewczyński, *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku. Lata 1576–1599*, t. III, Zabrze 2013, s. 28–29; Karol Ogier, sekretarz francuskiego poselstwa, opisując rajtarię koronną, którą widział na Pomorzu w 1635 roku, pisał, „całkowicie są zbroją okryci”, tak samo mogła być również wyposażona rajtaria litewska, cyt. za: K. Ogier, *Dziennik podróży do Polski 1635–1636*, opr. W. Czaplński, Gdańsk 1950, s. 271. Natomiast Claudio Rangoni, nuncjusz papieski, przebywający na początku XVII wieku w Rzeczypospolitej opisywał widzianych przez siebie tutaj

walczyła w uzbrojeniu ochronnym, wszakże husarię stającą do walki bez kopii nazywano walczącą „po rajtarsku”. Brak kopii zacierał niejako różnicę między husarią a rajtarami. Znamienna pod tym względem jest wypowiedź Jakuba Madalińskiego, rotmistrza husarskiego, który w 1633 roku pisał do hetmana litewskiego polnego Krzysztofa Radziwiłła: „proporców i drzewek nie mam, tedy nie chcąc omieszkiwać tej usługi, po rajtarsku się do WXM pospieszę”⁶.

W zachowanych rollach popisowych kompanii rajtarskich Mikołaja Korffa, służącego w latach 1611–1635 w wojsku litewskim, występuje klasyczny podział na poczty, analogiczny do zaciągu towarzyskiego w jeździe narodowej. Mowa tu o różnej wielkości pocztach, liczących od 12 do 1 konia, co świadczy o tym, że chorągwie rajtarskie popisywały się niekiedy podobnie jak rotty zaciągu narodowego według wielkości pocztów. W rollach tych spotykamy również tradycyjny podział według kapralstw tak typowy dla jazdy „zachodnioeuropejskiej”. W tym konkretnym przypadku każda z kompanii składała się z trzech kapralstw, w skład których wchodziła zróżnicowana liczba pocztów. Większość pocztów rajtarskich w kompaniach Mikołaja Korffa była 2- lub 3-konna, nieco większe, bo 4–5-konne, poczty posiadali oficerowie niższej rangi, czyli porucznik i chorąży. Największy poczet, bo aż 12-konny, należał do rotmistrza, dowodzącego oddziałem. Złożony był on w dużej mierze ze „ślepych porcji”, z których opłacany był rotmistrz. Istnienie pocztów nie wyklucza tu jednak zaciągu z wolnego bębna. Kompanie rajtarii były często zaciągane poza granicami Rzeczypospolitej Obojga Narodów, trudno więc sądzić, by stosowano w nich zaciąg towarzyski⁷. Widzimy więc zatem z jednej strony klasyczny podział na poczty, natomiast z drugiej na „cudzoziemskie” kapralstwa. Stwierdzić można, że kwestia formowania chorągwi rajtarskich nie jest jeszcze do końca wyjaśniona w literaturze. Problem ten wymaga dalszych badań poprzez dokładną analizę zachowanych roll popisowych tych jednostek.

rajtarów tak: „rajtarzy noszą kirys, dwa lub trzy pistolety, pugił mały lub długi a niektórzy pałasz prosty”, cyt. za: C. Rangoni, *Relacja o Królestwie Polskim z 1604 roku*, opr. J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2013, s. 80.

⁶ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku. Cz. III...*, s. 91. Także Szymon Starowolski w jednym z swoich dzieł wydanych w pierwszej połowie XVII wieku pisał: „Husarz drzewko porzuciwszy służy za rajtara”, cyt. za: J. Teodorczyk, *op. cit.*, s. 97.

⁷ L. Arbusow, *Aus dem Handbuch des Wojewoden Nicolaus von Korff auf Kreuzburg*, Jahrbuch für Genealogie Heraldik und Sphragistik, b.m.w. 1911–1913, s. 435–442. Podział na poczty można znaleźć również w roli popisowej litewskiej chorągwi rajtarskiej Handzela Kotlicza, która popisała się w 23 XII 1626 roku pod Walmoją, za: Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie F. 264–1210, k.1-27v, *Anno Domini 1625. Rejestr popisowy wojska wszystkiego Jego Królewskiej Mości do Inflant przeciwko Gustawowi Księżciu Sudermańskiemu: Tak za listami Jego Królewskiej Mości jako Jego Mości Pana Hetmana Wielkiego Księstwa Litewskiego wypowiedniami zaciągnięnego w ćwierci pierwszej*.

ŹRÓDŁO: A. Swaryczewski, *Platnerze krakowscy*, Warszawa 1987, s. 33.

Rys. 1. Pełna zbroja rajtarska z przełomu XVI–XVII wieku

Wystawianie chorągwi rajtarskich było zajęciem czasochłonnym i wymagającym w przeciwieństwie do zaciągania rot zaciągu narodowego. Rotmistrz królewski Jan Ulryk Szweryn, biorący udział w kampanii inflanckiej 1617/1618 roku, choć otrzymał list przypowiedni na zaciąg 100 rajtarów, przybył do obozu hetmańskiego z husarzami. Spowodowane to było licznymi trudnościami, między innymi w znalezieniu odpowiednio wyszkolonych ludzi oraz specyficznego ryszunku rajtarskiego.⁸

W sierpniu 1621 roku król szwedzki Gustaw II Adolf z silną armią uderzył na Inflanty i Kurlandię. Skandynawscy najeźdźcy idealnie wybrali moment uderzenia, wojsko koronne i litewskie odpięło wówczas nawałę turecką na południowych rubieżach kraju pod dowództwem sędziwego hetmana wielkiego litewskiego Jana Karola Chodkiewicza. Obowiązek obrony Inflant pod nieobecność Chodkiewicza powierzono hetmanowi polnemu litewskiemu Krzysztofovi II Radziwiłłowi. Zaniebawane przez wiele ostatnich lat sprawy związane z wydatkami na obronę Inflant nie wróżyły Radziwiłłowi łatwej pracy podczas szwedzkiego ataku, pomimo faktu że sejm wyraził zgodę na zaciągnięcie 3 tysięcy regularnych żołnierzy do obrony tej prowincji. Twierdze warowne w Inflantach, mogące przetrzymać przez jakiś czas atak nieprzyjaciół a jednocześnie dać szansę Litwinom na mobilizację wojska, znajdowały się w opłakanym stanie. Wyjątek stanowiła jedynie potężna Ryga, dbająca sama o swoje bezpieczeństwo. Ponadto wojna z Wielką Portą огоłociła księstwo z potencjalnego rekruta. Krzysztof Radziwiłł pisał z wielkim żalem: „co kolwiek było rycerstwa, wszyst-

⁸ H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów...*, s. 124.

kię do wołoch wypędzono, sług nawet moich rękodajnych, których chowałem na chlebie swym szlacheckim, ciężko sobie dla posług w.k.m i Rzeczypospolitej czyniąc oderwano oddemnie listami przypowiedniami i uniwersałami”. Wobec tego pod komendą hetmana litewskiego wraz z początkiem kolejnej wojny inflanckiej znajdowały się skromne siły. Znaleźć wśród nich można również rotę rajtarskie, zaciągnięte w Inflantach i Kurlandii⁹.

Umocnień Rygi na przełomie sierpnia i września 1621 roku bronić miała niewielka załoga żołnierzy zaciężnych. Stanowiło ją zaledwie 325 ludzi. Wspierać ich mieli uzbrojeni mieszczanie oraz łotewscy chłopi. Wśród wojska regularnego znajdowały się dwie chorągwie rajtarskie przysłane w ostatniej chwili przez Krzysztofa Radziwiłła. Rotmistrzami tych chorągwi byli dwaj Francuzi, Gabriel de Ceridon (Creydon) i Wilhelm de la Barre (de la Bur/Labar)¹⁰. Chorągiew Ceridona liczyła na papierze 200 koni, jednak jak przyznał sam hetman, nie wszyscy zaciągnięci do rotę się stawili: „Za prędkim nastąpieniem nieprzyjacielskim [...] do chorągwi zbieżać nie mogli”. Rota natomiast drugiego z francuzów de la Barrego miała wedle listu przypowiedniego liczyć „od 200 do 400 koni”, wobec jednak licznych trudności rekrutacyjnych nie osiągnęła więcej niż 100 koni¹¹. Przez cały miesiąc zaciężni litewscy wraz z resztą garni-

⁹ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie [dalej: BCz], Teki Naruszewicza [dalej: TN], t. 111, s. 685, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 29 VII 1621, obóz nad rzeką Elką; Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku [dalej: BPANK], 1285, k. 10; Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego [dalej: BUWr], Zbiór Steinwehra [dalej: Zb.Str], Akc 1949/438, k. 403–404, Uniwersał Hetmański do Powiatów, 30 IX 1621, z obozu; H. Wisner, *Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621–1622*, „Zapiski Historyczne”, t. LVI, z. 4, Toruń 1991, s. 49; M. Balcerk, *Oblężenie Rygi w 1621 roku*, „SMHW”, t. XLV, Białystok 2008, s. 20; *idem*, *Księstwo Kurlandii i Semigalii w wojnie Rzeczypospolitej ze Szwecją w latach 1600–1629*, Poznań 2012, s. 242–243.

¹⁰ BPANK, 331, s. 289, *Dyaryusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech przeciwko Gustawowi Adolfowi xiążęciu sudermańskiemu usurpativo tytułu królowi szwedzkiemu za panowania Zygmunta Trzeciego, króla polskiego komendującego na ten czas wojskiem Krzysztofa Radziwiłła hetmana polnego WXL zacząwszy od roku 1620 aż do roku 1622*; A.J. Hylzen, *Inflanty w dawnych swych, y wielorakich aż do wieku naszego dziejach y rewolucjach, z wywodem godności y starożytności szlachty tameczny, tudzież praw, y wolności z dawna y teraz jey służących*, Wilno 1750, s. 282–283; M. Balcerk, *Zdobycie Rygi w 1621 roku – rewanż za Kircholm?*, [w:] *Wojny Północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, Toruń 2007, s. 83; *idem*, *Oblężenie Rygi...*, s. 26; A. Ziemlewska, *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 92, z. 3, Toruń 2008, s. 240.

¹¹ BPANK, 332, s. 91, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 4 X 1621, obóz; *Rotmistrze i chorągwie pod hetmanem w tej wojnie służące*, [w:] *Księcia Krzysztofa Radziwiłła hetmana polnego Wielkiego Księstwa Litewskiego sprawy wojenne i polityczne 1621–1632* [dalej: *Sprawy Wojenne*], Paryż 1859, s. 222; Co ciekawe, oddział de la Barrego został zaciągnięty już na początku 1621 roku w Inflantach z myślą o wyprawie chocimskiej (należał do zaciągów wojewody kijowskiego Tomasza Zamoyskiego), jednakże z rozkazu króla chorągiew została zatrzymana w Inflantach, a następnie skierowana do Rygi, zob. S. Żurkowski, *op. cit.*, s. 81,

zону ryskiego odpierali mężnie ataki szwedzkie. Uzbrojeni w długą broń palną litewscy rajtarzy idealnie nadawali się do walki w obronie oblężonego miasta, walczyli na obwałowaniach pieszo, niczym ówcześni dragonii. Po kapitulacji Rygi wszyscy litewscy żołnierze otrzymali możliwość swobodnego opuszczenia miasta. Skorzystał z tego Ceridon, który wraz ze swoją kompanią powrócił do obozu litewskiego, co w jednym z listów hetmana do króla zostało pozytywnie podkreślone. Co się tyczy natomiast De la Barrego, to pozostał on w zdobytym mieście, prawdopodobnie z częścią swoich byłych podkomendnych wstąpił na służbę szwedzką¹².

W celu zabezpieczenia szwedzkiego panowania w Rydze Gustaw Adolf musiał zdobyć jeszcze Dźwinoujście/Dynamunt, mogące stanowić potencjalne zagrożenie w tym regionie. Latem 1621 roku stan zabezpieczeń Dźwinoujścia znajdował się jednak w opłakanym stanie. Pomimo tego hetman litewski postanowił obsadzić twierdzę załogą, już na początku lipca nakazał swemu słudze Janowi Szwarzthoffowi, aby szybko podążył do Dźwinoujścia wraz ze swoimi 150 rajtarami. W czasie oblężenia Rygi Szwedzi nie prowadzili większych działań zbrojnych przeciwko Dynamuntowi, ograniczali się tylko do jego blokady. Przez ten czas Szwarzthoff mógł wysyłać wycieczki z twierdzy przeciwko nieprzyjaciółom, w końcu urządził on nawet większy wypad, podczas którego zabito kilku szwedzkich rajtarów, dzięki temu zyskał sobie uznanie hetmana¹³.

W związku z beznadziejną sytuacją, jaka wytworzyła się po upadku Rygi, 2 października skapitulowała osamotniona załoga twierdzy Dźwinoujście. Obrońcy otrzymali prawo swobodnego wyjścia i przejścia do obozu litewskiego. Już miesiąc wcześniej hetman Radziwiłł pisał w jednym z listów ze zdziwieniem i uznaniem, że: „Dyament dziwnie łaską bożą, a męstwem i cnotą tamtejszych oblężenców stoi, bo tam i żywności i prochów omal, i municja bardzo opadła, bez pochyby już dotąd do końskiego ścierwa rzucić się musieli”. Zaraz po przybyciu do obozu litewskiego Szwarzthoffów był sądzony za oddanie twierdzy Szwedom, w wyniku czego skazano go nawet na karę śmierci, ale po przedstawieniu wyczerpujących okoliczności kapitulacji oczyszczono go z zarzutów.

84; U. Augustyniak, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej. Klientela wojskowa Krzysztofa Radziwiłła*, Warszawa 2004, s. 363.

¹² BPANK, 1285, k. 144, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 4 XI 1621, z obozu; E. Jekabsons, *Miasto Ryga i twierdza Dźwinoujście w czasie wojny polsko-szwedzkiej 1600–1621*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, z. 12, Białystok 1998, s. 30–32; *Rotmistrze i chorągwie pod hetmanem w tej wojnie służące*, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 222; M. Balcerek, *Oblężenie Rygi...*, s. 35.

¹³ *Ibidem*, s. 26, 36; E. Jekabsons, *op. cit.*, s. 30–31; Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 13 VIII 1621, Wizuny, [w:] *Sprawy wojenne*, s. 40; BPANK, 332, s. 74, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 27 IX 1621, b.m.; Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 20 VI 1621, Słusk, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 11; Krzysztof Radziwiłł namówił króla do wysłania do Inflant kilku rot zaciągniętych z myślą o kampanii tureckiej, które jeszcze nie opuściły Litwy. W wyniku tego ściągnięto m.in. chorągiew Jana Szwarzthoffa, która to obsadziła następnie Dźwinoujście.

Mimo to chorągiew Szwarzthoffa po zaledwie jednej ćwierci służby została zwinięta¹⁴. W ten sposób zakończyły się działania zbrojne w regionie Rygi.

Hetman Radziwiłł czynił równocześnie szeroko zakrojone zabiegi organizacyjne, zmierzające do zaciągnięcia, a następnie skupienia oddziałów w obozie. Już na przełomie czerwca i lipca wydawał rotmistrzom pierwsze listy przypowiednie, wskazując w nich miejscowości, w których to roty mogły pobierać żywność. W tym właśnie okresie zostały zaciągnięte na służbę państwową kolejne chorągwie rajtarskie Jerzego Wrangla (100 koni) oraz Mikołaja Korffa (152 konie)¹⁵. W ostatnich dniach lipca hetman wydał uniwersał, w którym to wzywał chorągwie rajtarskie, by do 16 sierpnia stawiły się w obozie wojskowym pod Aszkurat. Oddziały te zbierały się jednak bardzo wolno, do obozu przybyły dopiero w połowie września. Wynikało to z licznych trudności, jakim trzeba się było przeciwstawić w trakcie zbierania ludzi i ekwipunku wobec nagłego ataku szwedzkiego, co hetman Radziwiłł opisywał w liście do króla: „niepodobna rzecz, aby rajtarskie roty za tak nagłym nastąpieniem nieprzyjacielskim zebrać mieli”. Po raz kolejny widać, że wystawienie rot rajtarii było dosyć trudnym zadaniem, choć tereny nad zatoką Ryską powinny dostarczyć bez problemu odpowiedniego materiału żołnierskiego¹⁶. We wrześniu do obozu litewskiego przybyła również rota rajtarska Adama Pokirskiego. Popisawszy się pod koniec miesiąca chorągiew ta liczyła tylko 115 koni z etatowych 150. Rotmistrz zaraz po przybyciu do obozu pokłócił się z hetmanem, wobec czego jego chorągiew nie brała udziału w dalszych walkach, rotę natomiast zwinięto dopiero w grudniu 1622 roku¹⁷. Polecenie zwerbowania 50-konnej chorągwi rajtarskiej otrzymał również starosta dynemuncki Kaspr Tyzenhauz, ale ten otrzymawszy od króla list przypowiedni oświadczył, że „rajtarów nie podejmuje się zbierać, chyba piechotę”¹⁸.

W tym samym okresie w Kurlandii „kilkadziesiąt koni rajtarów” bez królewskiego listu przypowiedniego zaciągnął Karol Franck. Rota samozwańczego

¹⁴ Krzysztof II Radziwiłł do Jarosza Wołowicza, 4 IX 1621, b.m., [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 68; A. Ziemiańska, *op. cit.*, s. 242; U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła*, Warszawa 2001, s. 161.

¹⁵ L. Arbusow, *op. cit.*, s. 436–437; H. Wisner, *Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621–1622...*, s. 49; *idem*, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku. Cz. III...*, s. 101.

¹⁶ Krzysztof II Radziwiłł do mieszczan Derpskich, 13 VII 1621, Wilno, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 36; Krzysztof II Radziwiłł do Jarosza Wołowicza, 12 VIII 1621, Wizuny, [w:] *ibidem*, s. 38, przypis 1; Krzysztof Radziwiłł do Zygmunta III, 29 VIII 1621, z obozu nad rzeką Elką, [w:] *ibidem*, s. 55.

¹⁷ BCz, TN, t. 114, s. 185,189, *Dyaryusz a Mencis Juny Anne 1621. ad mensem Febr? An;1623*; Rossijskaja Nacionalnaja Biblioteka w Petesburgu [dalej: RNB], F. 971, Autografy Dubrowskiego [dalej: Aw. Dub.] 321/2, k. 176, *Wojsko do Inflant in Ao 1621; Rotmistrze i chorągwie pod hetmanem w tej wojnie służące*, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 221.

¹⁸ Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 30 VI 1621, Wilno, [w:] *ibidem*, s. 22; BPANK, 332, s. 31, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 30 VI 1621, Wilno.

rotmistrza nigdy nie znalazła się w kompuście armii litewskiej, mimo że Krzysztof Radziwiłł nalegał, by przybyła do Inflant pod jego rozkazy, „mogłoby się gotową garścią ludzi co dobrego sprawić”. Podczas ataku szwedzkiego niedoszło zaciągnięta chorągiew rajtarska włączyła się po księstwie Żmudzkiem, co strasznie denerwowało hetmana litewskiego oczekującego na jakiegokolwiek wsparcie¹⁹.

Gustaw Adolf po opanowaniu w październiku Mitawy, stolicy księstwa Kurlandii i Semigalii, zamierzał następnie opanować Kokenhauz. Na szczęście dla strony litewskiej w kierunku tym skierowany został stosunkowo niewielki oddział szwedzki, złożony jedynie z samej kawalerii. Przeciwno niemu hetman Radziwiłł wyprawił w połowie listopada 1621 roku 1200 ludzi na czele z referendarzem litewskim Aleksandrem Korwinem Gosiewskim. W skład zgrupowania Gosiewskiego wchodziły również dwie chorągwie rajtarskie, Jerzego Wrangla (100 koni) oraz Edwarda Sakena (140 koni). Kompania Sakena weszła do służby dopiero w październiku, hetman Radziwiłł nisko sobie cenil jednak ten oddział, określał go jako „łada jaki”²⁰.

Aleksander Gosiewski 28 listopada uderzył na rozłożonych pod wsią Kropimojza Szwedów, całkowicie ich rozbił, odniósł przy tym wspaniałe zwycięstwo. Bitwa ta była największym walnym starciem kampanii 1621 roku. Znaczną rolę w tym starciu odegrała chorągiew Jerzego Wrangla. Brała ona udział w walkach straży przedniej, szarżowała razem z harcownikami z różnych chorągwi litewskich na pierwszy rzut wojsk przeciwnika, w wyniku czego Szwedzi ponieśli znaczne straty, a sam Wrangel raniony został z broni palnej w okolice lewego ramienia. Postrzał ten okazał się jednak śmiertelny, w tydzień po bitwie rajtarski rotmistrz zmarł. Natomiast rota Sakena znajdująca się wówczas w tyle kolumny marszowej wojska litewskiego nie zdążyła wejść do walki²¹.

¹⁹ Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 15 VII 1621, b.m., [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 35; Krzysztof II Radziwiłł do Stanisława Buczyńskiego, 17 VIII 1621, b.m., [w:] *ibidem*, s. 50.

²⁰ BPANK, 332, s. 338, *Diariusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech z zupełną korespondencją podczas tej wojny y traktatem za panowania [...] Zygmunta III [...] pod którym komendującego wojskiem Krzysztofa Radziwiłła [...] hetmana polnego WXL [...] począwszy od roku 1621 [w rzecz. 1620] aż do roku 1623*; BPANK, 331, s. 304; *Dyaryusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech przeciwko Gustawowi Adolfowi...*, BCz, TN, t. 113, s. 526; *Rotmistrze i chorągwie pod hetmanem w tej wojnie służące*; H. Wisner, *Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621–1622...*, s. 57; AGAD, AR V, 10262/II, s. 30–31; Krzysztof Naruszewicz do Krzysztofa II Radziwiłła, 3 XII 1621, Wilno; U. Augustyniak, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej...*, s. 336. K. Łopatecki, *Egzekucja Piotra Jakuszewskiego. Z badań nad poziomem dyscypliny wojskowej w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, [w:] *Vetera novis augere: studia i prace dedykowane profesorowi Wacławowi Uruszczakowi*, t. I, red. S. Grodziski, Kraków 2010, s. 624–625.

²¹ BCz, TN, t. 114, s. 204–205; *Dyaryusz a Mencis Juny Anne 1621...*; AGAD, AR V, 4560/III, s. 1–3; Aleksander Gosiewski do Krzysztofa II Radziwiłła, 28 [XI] 1621, Kokenhauz; J. Kunowski, *Ekspedycja inflantska 1621 roku [dalej: Ekspedycja]*, opr. W. Walczak i K. Łopatecki, Białystok 2007, s. 74–76, 128, 130–131, 165; M. Balcerek, *Księstwo Kurlandii i Semigalii...*, s. 252.

W trakcie prowadzonych działań zbrojnych na froncie inflanckim wojska regularne wzmocniały zaciągi powiatowe. Wystawiane one były przez szlachtę ziem i powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Szlachta chętniej opodatkowywała się, by zamiast osobistego udziału w pospolitym ruszeniu wystawić chorągiew powiatową. Roty powiatowe bardzo nisko ceniono w aspekcie wojskowym. W trakcie tej kampanii zaciągano je przeważnie na 3 miesiące, następnie albo przechodziły na służbę państwową, albo rozwiązywały się po przesłużeniu zaledwie jednej ćwierci. Ponieważ służbę zaczynały w różnym czasie, w stałej dyspozycji hetmana była jedynie pewna ich część²². Do rzadkości należało tworzenie powiatowych chorągwi rajtarskich (arkebuzerskich). Jedyną taką chorągiew podczas tej kampanii zaciągnął powiat wołkowyski. Liczyła ona 50 koni na czele z rotmistrzem Dionizym Cyrtowtem. Wyekwipowanie tej chorągwi na terytorium powiatu stanowiło duży problem, dlatego proszono hetmana o zwłokę w przybyciu do obozu, „iżeby się tym porządniej wprawić mogli w strzelbę i inne paramenta [...] żeby strzelby i chorągiewki dosięgli w Wilnie”. Wobec tych wszystkich trudności chorągiew wołkowyska stawiała się w obozie dopiero w grudniu 1621 roku, przesłużywszy tylko jedną ćwierć²³.

Hetman Radziwiłł w jednym z listów pisanych w grudniu 1621 roku do króla informował Zygmunta III, że dał rotmistrzowi królewskiemu Mikołajowi Korffowi list przypowiedni na zaciągnięcie rajtarów z dawnych chorągwi Szwarchoffa (150 koni), podległego Wrangla (100 koni) oraz Ceridona (tylko 100 z 200 zakładanych), w celu zatrzymania tych żołnierzy w dalszej służbie²⁴. Mikołaj Korff w drugiej połowie 1622 roku faktycznie dowodził silnym regimenterem kawalerii. W styczniowym liście pisanym do króla hetman litewski informował: „Iż Pan Korff iuż Raytarów według naznaczenia mego począł zbierać”²⁵. Jednostka Korffa powstała w oparciu o jego starą chorągiew rajtarską służącą od początku kampanii wojennej. Regiment składał się z jednej chorągwi husarii i trzech rot rajtarii, starej oraz białej i niebieskiej, nowo zaciągniętych. Chorągwie te nie miały jednolitej siły, husaria, która być może służyła „po rajtarsku” czyli bez kopii, liczyła 96 koni, stara rajtarska 159 koni, a biała i niebieska odpowiednio 107 i 106 koni²⁶. Wobec rozwinięcia chorągwi w regiment Korff w lipcu 1622 roku poprosił króla o nadanie mu tytułu oberszta. W przypadku

²² H. Wisner, *Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621–1622...*, s. 60–61; *idem*, *Wojsko w społeczeństwie litewskim pierwszej połowy XVII wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. LXVI, z. 1, 1975, s. 44, przypis 13.

²³ *Idem*, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku. Cz. I*, „SMHW”, t. XIX, cz. 1, 1973, s. 99; *idem*, *Rzeczpospolita Wazów...*, s. 129; Chorągiew określana jest w źródłach również mianem arkebuzerskiej.

²⁴ Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 19 XII 1621, obóz, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 132–133; BPANK, 331, s. 193, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 19 XII 1621, obóz.

²⁵ BCz, TN, t. 113, s. 6–7, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 7 I 1622, Mitawa; BPANK, 332, s. 160, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 7 I 1622, Mitawa.

²⁶ L. Arbusow, *op. cit.*, s. 437–438.

niespełnienia prośby groził, „iż na drugą ćwierć służyć nie będzie, jeżeli mu bezszalunku takiego nie przyniosą od J.K. Mości, jako inszym dano, to jest żeby go obersztem [pułkownikiem] tytułowano”²⁷.

5 stycznia 1622 roku Krzysztof Radziwiłł zarządził marsz na Mitawę. Tak rozpoczęły się ponadpółroczne walki o stolicę księstwa Kurlandii i Semigalii. W tym samym czasie Mikołaj Korff na czele 1200 żołnierzy został wysłany przez hetmana na długi rajd po Inflantach. W zgrupowaniu Korffa znalazła się m.in. jego własna chorągiew rajtarska oraz rajтары wołkowyscy²⁸. W tym miejscu należy zaznaczyć, że litewscy rajтары bardzo często brali udział w podjazdach i zagonach, organizowanych przez stronę litewską. Korff już 18 stycznia w okolicach Nowego Młyna rozbił niewielki oddział piechoty szwedzkiej, następnie odbił z rąk szwedzkich zamek Sunzel, a potem ruszył na Kieś i Smilten²⁹. W tej ostatniej miejscowości żołnierze Korffa stoczyli walkę ze szwedzkim marszałkiem polnym Hermanem Wranglem, którego z pewnością mogliby pokonać, gdyby niesubordynacja powiatowych chorągwi żmudzkich³⁰. Następnie Korff wzmocnił załogę twierdzy w Dorpacie dwiema rotami jazdy: lidzką – kozacką oraz wołkowską – rajtarską. Pierwsza chorągiew po paru dniach samodzielnie zeszła z murów, a „towarzystwo w rozsypkę poszło”, druga zaś nie posiadając żywności „zejść musiała”. Korff nie mogąc nic zdziałać przeciw Wolmarowi opanowanemu w pierwszej połowie stycznia przez Szwedów, powrócił z początkiem lutego do głównego obozu litewskiego³¹.

Na przełomie 1621/1622 roku stany osobowe w chorągwiach rajtarskich były znacznie niższe niż zakładany etat. 14 grudnia 1621 roku rota Sackena wchodząca wcześniej w skład zgrupowania Gosiewskiego liczyła zaledwie 28 zdrowych żołnierzy z 58, którzy wzięli udział w zwycięskim zagonie. Warto podkreślić jest to, że rota ta mimo że nie wzięła bezpośredniego udziału w bitwie pod Kropimojzą, to poniosła znaczne straty marszowe w ludziach

²⁷ BPANK, 332, s. 475, *Diariusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech z zupełną korespondencyą...*; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów...*, s. 88.

²⁸ BPANK, 332, s. 398, *Diariusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech z zupełną korespondencyą...*; BUWr, Zb.Str, Akc 1949/438, k. 435, Krzysztof II Radziwiłł do P[anów] Senatorów, 18 IV 1622, Birże; Krzysztof II Radziwiłł do Albrychta Stanisława Radziwiłła, 17 I 1622, Mitawa, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 144, przypis 1; H. Wisner, *Wojna polsko-szwedzka w Inflantach 1621–1622...*, s. 61–62.

²⁹ BPANK, 331, s. 309, *Dyaryusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech przeciwko Gustawowi Adolfowi...*; Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 21 I 1622, Mitawa, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 144–145.

³⁰ BCz, TN, t. 114, s. 210, *Dyaryusz a Mencis Juny Anne 1621...*; BPANK, 332, s. 179, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 26 I 1622, Mitawa; RNB, F. 971, Awt. Dub. 321/2, k. 165; Krzysztof II Radziwiłł do Krzysztofa Naruszewicza, 23 I 1622, b.m.; Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 26 I 1622, Mitawa, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 146–147.

³¹ BPANK, 331, s. 164, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 7 I 1622, Mitawa; H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów...*, s. 208.

i koniach³². Wszystko to wiązało się z trudami kampanii wojennej, w jakiej przyszło walczyć żołnierzom litewskim. O tragicznym stanie swej armii pisał w lutym spod Mitawy hetman: „jawny niedostatek koni, ryszunków i inszych wojennych potrzeb!”³³.

W pierwszych miesiącach 1622 roku doszło do konfliktu w Rumborku wśród stanowiącej załogę tego zamku rajtarii Sakena. Chorągiew ta była narodowościowo mieszana, niemiecko-polska. Niemcy godzili się na pełnienie służby wartowniczej, natomiast mieszkańcy Rzeczypospolitej byli temu przeciwni: „Polacy żadną miarą nie chcą”. Szlachta stanowiąca większość w jeździe autoramentu narodowego uznawała za niegodne dla siebie pełnienie tego rodzaju służby. Między innymi właśnie z tego powodu starano się zaciągać do jednostek rajtarii wyłącznie cudzoziemców, którzy zachowywali zdecydowanie lepszą dyscyplinę³⁴.

Wiosenne zaciągi przyniosły znaczny rozrost rajtarii w armii litewskiej. Została ona rozbudowana do 1247 koni (w dwóch regimentach oraz kilku samodzielnych chorągwiach). W maju 1622 roku zaciągnięta została 100-konna rota Henryka Gildryna, stanowiąca przez cały okres swej służby garnizon zamku dorpckiego. W ciągu następnych dwóch miesięcy do obozu litewskiego przybyła jeszcze 200-konna rota Henryka Szmelinga oraz 150-konna chorągiew Karola Seya³⁵. Rotmistrz Karol Sey został polecony Krzysztofowi Radziwiłłowi przez królewicza Władysława jako dawny sługa Jego Królewskiej Mości, zasłużony w licznych ekspedycjach wojennych³⁶. Pod koniec sierpnia, już po zawarciu

³² *Rejestr wojska zdanego do boju z pułku Aleksandra Gosiewskiego*, [w:] *Ekspedycja*, s. 178.

³³ Krzysztof II Radziwiłł do Adama Czarnowskiego, 5 II 1622, Mitawa, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 150.

³⁴ AGAD, AR V, 17357, s. 44, Maciej Wiesiołowski do Krzysztofa II Radziwiłła, 12 I 1622, Rumbork; A. Rachuba, *Armia Wielkiego Księstwa Litewskiego jako czynnik unifikacji narodowej i kulturowej*, „Przegląd Historyczny”, t. LXXXVIII, z. 2, 1997, s. 242; R. Sikora, *op. cit.*, s. 82; H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku. Cz. III...*, s. 100.

³⁵ BPANK, 332, s. 408, *Diariusz woyny Szwedzkiej w Inflanciech z zupełną korespondencją...*; AGAD f. 354 Dział II, nr 799, s. 6; *Wykaz wojska Jego Królewskiej Mości wysłanego do Inflant* [dalej: *Wykaz wojska*]; Biblioteka Akademii Ukrainy im. W. Stefanyka we Lwowie [dalej: BANU], F. 103, Dz. I, t. II, s. 46; Eustachy Wołowicz do Lwa Sapiehy, 21 V 1622, b.m.; *Wypisy źródłowe do historii polskiej sztuki wojennej*, z. 5, opr. Z. Spieralski, J. Wimmer, Warszawa 1961, s. 136; H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku. Cz. III...*, s. 100; Chorągiew Henryka Szmelinga zaciągnięta została na wyprawę chocimską. Już w lecie 1621 roku hetman Radziwiłł prosił Zygmunta III o skierowanie jej do Inflant, mimo próśb hetmana chorągiew ta wzięła ostatecznie udział w wojnie tureckiej, gdzie po zakończeniu kampanii kierowała się opieszale pod rozkazy Radziwiłła. Do obozu wojska inflanckiego przybyła dopiero w czerwcu 1622 roku, za: Krzysztof II Radziwiłł Zygmunta III, 15 VII 1621, b.m., [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 34; Krzysztof II Radziwiłł do Lwa Sapiehy, 4 III 1622, Mitawa, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 167.

³⁶ Władysław Waza do Krzysztofa II Radziwiłła, 28 XII 1621, Warszawa, [w:] *Listy Władysława IV do Krzysztofa Radziwiłła hetmana polnego litewskiego 1612–1632* [dalej: *Listy Władysława IV*], wyd. A. Muchliński, Kraków 1867, s. 34.

rozejmu ze Szwecją z rozkazu hetmana, Sey został wyprawiony na czele trzech chorągwi rajtarskich na Litwę, „by gromić tych co się kupili i swawolne kompanie podnieść chcieli”, to znaczy, by zrobić porządek z byłymi żołnierzami z rozwiązanych chorągwi³⁷.

Drugi duży regiment rajtarski w czasie kampanii wojennej 1621/1622 roku zaciągnął Jerzy Krzysztof Rosen (Rozen). Jednostka ta posiadała etatową wielkość 500 koni, planowano wystawić aż pięć kompanii, jednakże do służby ostatecznie weszło tylko 300 koni, w trzech rotach samego Rosena oraz poruczników Flinga i Suchodolskiego. Chorągwie poruczników rozpoczęły służbę w czerwcu, natomiast rota samego Rosena w sierpniu. Kompanie poruczników długo nie pozostawały w służbie, gdyż zwinięto je już pod koniec sierpnia wobec zawarcia rozejmu ze Szwedami³⁸.

W kilka dni po przybyciu do obozu Rosen wraz ze swoją jedną chorągwią rajtarską oraz dwiema jeszcze innymi rotami jazdy wyprawiony został przez hetmana na czatę. Na początku lipca w okolicach Rygi doszło do starcia litewskiego podjazdu rotmistrza rajtarskiego Rosena z oddziałami szwedzkimi w sile trzech kornetów jazdy i dwóch kompanii pieszych. W trakcie tego zwycięskiego starcia udało się żołnierzom litewskim zdobyć chorągiew należącą do kompanii kirasjerów Hermana Wrangla. Litewski hetman opisywał tę chorągiew jako: „czarnej, adamaszkowej, z namalowanym białym drzewem palmowym i sentencją «sub pondere cresco»”³⁹. Szwedzki marszałek rozżłoszczony stratą chorągwi swego przybocznego oddziału posłał trębacza do Rosena z propozycją stoczenia pojedynku o sztandar. Wrangel gotów był posłać 50 żołnierzy na czele z porucznikiem do starcia z taką samą liczbą litewskich rajtarów, „ażeby P. Rozen in pari Numero wyjechał y Chorągiew tę wyniósł a bił się z nim o nią”. Rajtarski rotmistrz wyraził zgodę na ten nietypowy pojedynek. Zażądał jednak od szwedzkiego dowódcy zabrania ze sobą nowej chorągwi kompanii, „żeby tę chorągiew wynieść Juzem się raz o nią bił chcieli drugą stracić niech ją wyniesie”. Pojawiła się więc możliwość zdobycia jeszcze jednego nieprzyjacielskiego sztandaru. Ostatecznie jednak pojedynek się nie odbył, gdyż hetman Radziwiłł zakazał uczestniczyć w nim Rozenowi⁴⁰.

³⁷ Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 13 VIII 1622, b.m., [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 316, przypis 1.

³⁸ BPANK, 331, s. 317, *Dyaryusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech przeciwko Gustawowi Adolfowi...*; BPANK, 332, s. 409, *Diariusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech z zupełną korespondencją...*; *Rotmistrze i chorągwie pod hetmanem w tej wojnie służące*, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 222.

³⁹ BPANK, 332, s. 438, *Diariusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech z zupełną korespondencją...*; BPANK, 332, s. 298–299, Krzysztof II Radziwiłł do Zygmunta III, 14 VII 1622, z obozu; BCz, TN, t. 114, s. 250, *Dyaryusz a Mencis Juny Anne 1621...*

⁴⁰ BPANK, 332, s. 442, *Diariusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech z zupełną korespondencją...*; M. Paradowski, *Studia i Materiały do historii wojen ze Szwecją 1600–1635*, Oświęcim 2013, s. 23.

W pierwszych dniach sierpnia 1622 do obozu litewskiego przybyła jeszcze rota rajtarska Jana Samsona (Samosina). Właśnie o tym oficerze francuskim, w liście z 3 czerwca 1622 roku, wspominał hetmanowi Radziwiłłowi królewicz Władysław:

Wielmożny Panie Hetmanie Polny Wielkiego Xa Litto uprz. nam miły. Dał przepowiedni list JE Kro. Mci Pan Ociec i Dobrodziej nasz na sto koni jazdy cudzoziemski Andrzejowi Szansuzemu Francuzowi, który i przeciwko nieprzyjacielowi Krzyża S-o teraz z nami był w W(o)łoszech i czyniel to co się dobremu godziło żołnierzowi. Zalecamy go tedy pilnie WM żądając abyś nań był łaskaw, i zażywał jako czelęka rycerskiego do spraw wojennych⁴¹.

Rota Samsona była ostatnim rajtarskim oddziałem zaciągniętym w toku tej kampanii, przesłużyła tylko pół ćwierci i z zaplanowanych 100 koni osiągnęła zaledwie 50⁴². Niemalże zaraz po stawieniu się w obozie rajtarów Samsona rzucono do walki. 5 sierpnia razem z rajtarami Cedrona oraz z kilkoma jeszcze innymi chorągwiami jazdy wyprawiono ich na podjazd dla zdobycia języka oraz szarpania linii zaopatrzeniowych wroga⁴³.

Dowodem wysokiej oceny rajtarii była wysokość żołdu, zresztą zróżnicowana. W połowie 1622 roku poszczególne chorągwie wraz z kuchennym otrzymały kwartalnie:

- pierwsza chorągiew Mikołaja Korffia oraz rota Gabriela Ceridona zaciągnięte na samym początku kampanii 31 złotych za kwartał,
- chorągiew Ewarda Sackena zaciągnięta w październiku 1621 roku 41 złotych za kwartał,
- chorągwie zaciągnięte na przełomie wiosny/lata 1622 roku 57 złotych za kwartał⁴⁴.

Wysoki żołd pobierany przez rajtarów wzbudzał duże niezadowolenie wśród towarzyszy chorągwi husarskich, którzy niemal od samego początku wojny domagali się zrównania płacy z cudzoziemską jazdą. Dla porównania należy dodać, że husaria litewska przez cały okres kampanii wojennej pobierała żołd kwartalny wraz z kuchennym w wysokości 31 zł na koń, natomiast jazda kozacka

⁴¹ Władysław Waza do Krzysztofa II Radziwiłła, Warszawa 3 VI 1622, [w:] *Listy Władysława IV*, s. 37.

⁴² BPANK, 331, s. 344, *Dyaryusz woyny Szwedzkiej w Inflanciech przeciwko Gustawowi Adolfowi...*; BANU, F. 103, Dz. I, t. II, s. 51, Zygmunt III do Lwa Sapiehy, 30 V 1622, Warszawa; Lew Sapieha do Krzysztofa Radziwiłła, 1VI 1621, Warszawa, [w:] *Archiwum domu Radziwiłłów (listy Mikołaja Krzysztofa Sierotki, Jana Zamojskiego, Lwa Sapiehy)*, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. VIII, wyd. A. Sokółowski, Kraków 1885, s. 271; *Rotmistrze i chorągwie pod hetmanem w tej wojnie służące*, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 222.

⁴³ BCz, TN, t. 114, s. 291, *Dyaryusz a Mencis Juny Anne 1621...*

⁴⁴ AGAD f. 354 Dział II nr 799, s. 8, *Wykaz wojska*; H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku. Cz. III...*, s. 98.

21 zł na koń⁴⁵. Nic więc dziwnego, że różnice w żołdzie były dodatkowym zarzewiem niesubordynacji i konfliktów w wojsku, a hetman Radziwiłł słusznie obawiał się sprzeczek w obozie⁴⁶.

Wokół walk ze szwedzką odsieczą oblężonej przez Litwinów Mitawy koncentrowały się działania zbrojne w lecie 1622 roku. W działaniach tych uczestniczyła również rajtaria litewska w sile 1150 koni⁴⁷. Rajtarzy uczestniczyli przeważnie w licznych podjazdach wysyłanych przeciw wojskom szwedzkim. Pewnym wyjątkiem były dwa walne starcia z 1 i 3 sierpnia. Pierwsze z nich zakończyło się zwycięstwem strony litewskiej. W czasie toczących się zmagañ hetman Radziwiłł wydał rozkaz ataku na pozycje szwedzkie chorągwi husarskiej Jana Ulrycha Szwerinema. Rota ta odmówiła jednak wykonania rozkazu hetmana, „nie chciała żadną miarą tego uczynić”. W wyniku czego do ataku została posłana kompania rajtarska Szmelinga, która sama wykonała skuteczną szarżę, „sam jeden w ogień prawie skoczył i nasiekł niemało Szwedów”. Wówczas to Radziwiłł nakazał kolejnym dwóm chorągwiom husarii, aby wsparli jednostkę rajtarską. Husarze jednak nie ruszyli się z miejsca, „chorągiew pana wojewody połockiego i sto koni z pod chorągwi hetmańskiej mogli na drugą stronę skoczyć, ale nie skoczyli, o co hetman gryzł się bardzo na nich”⁴⁸.

Dwa dni później sytuacja się powtórzyła. Pierwsze do ataku na piechotę szwedzką ruszyły trzy chorągwie Rosena. Wśród atakujących rajtarów znalazł się sam hetman, „z rajtarami sam skoczył, konia pod nim zabito”. Szarża ta doszła do skutku, ale w wyniku silnego ognia piechoty szwedzkiej szybko się załamała. Po nieudanej szarży Rosena polecenie ataku dostała chorągiew husarska Szweryna. Mimo rozkazów oraz próśb ze strony hetmana husarze Szweryna, tak jak dwa dni wcześniej, nie ruszyli się z miejsca. Wtedy to Radziwiłł zwrócił się do rajtarów Szmelinga, którzy tym razem odmówili wykonania polecenia hetmana, „odzywali się aby husarze wprzód skoczyli”. Natomiast chorągwie husarskie Kiszki i Gosiewskiego tym razem wypełniły bez żadnego szemrania polecenie im zadane, a ich udana szarża spowodowała duże straty w szeregach szwedzkich⁴⁹. Po tych dwóch starciach zauważyć można, jak niskie było morale w wojsku litewskim, nawet wśród elitarnych chorągwi husarskich. Przyczyn tego

⁴⁵ H. Wisner, *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku. Cz. I...*, s. 71; U. Augustyniak, *W służbie hetmana i Rzeczypospolitej...*, s. 264.

⁴⁶ Krzysztof II Radziwiłł do Lwa Sapiehy, 21 II 1622, Mitawa, [w:] *Sprawy Wojenne*, s. 157; Krzysztof II Radziwiłł do Lwa Sapiehy, 4 III 1622, Mitawa, [w:] *ibidem*, s. 170.

⁴⁷ J. Wimmer, *Wojsko i skarb Rzeczypospolitej u schyłku XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, „SMHW”, t. XIV, cz.1, 1968, s. 40, przypis 168.

⁴⁸ BPANK, 331, s. 345, *Dyaryusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech przeciwko Gustawowi Adolfowi...*; BPANK, 332, s. 492, *Diariusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech z zupełną korespondencyą...*; BCZ, TN, t. 114, s. 287, *Dyaryusz a Mencis Juny Anne 1621...*

⁴⁹ BPANK, 331, s. 346, *Dyaryusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech przeciwko Gustawowi Adolfowi...*; BPANK, 332, s. 493, *Diariusz wojny Szwedzkiej w Inflanciech z zupełną korespondencyą...*; BCZ, TN, t. 114, s. 288–289, *Dyaryusz a Mencis Juny Anne 1621...*

było wiele, niebagatelny wpływ na zaistniałą sytuację miała również atmosfera panująca w obozie litewskim pod Mitawą. Wspomnieć tu należy między innymi o nierównym żołdzie, który to poróżnił żołnierzy. Toczące się od początku roku walki w rejonie Mitawy wyczerpały obie wojujące strony. Doprowadziło to do podjęcia rozmów, w efekcie których 10 sierpnia 1622 podpisano zawieszenie broni w 1623 roku przekształcone w rozejm.

Rajtaria Litewska w czasie kampanii inflanckiej 1621/1622 roku pokazała się z dobrej strony. W swoistym teatrze wojennym, jakimi były tereny nad zatoką Ryską, spełniała wiele różnych zadań. Używana była do działań w polu, wraz z husarią oraz jazdą kozacką uczestniczyła w licznych podjazdach oraz czatach, w bitwie szarżowała, stanowiła także załogi zamków. Rajtarzy byli dobrze opłacani, pobierali żołd równy husarskiemu, a nawet wyższy, co zresztą nie zawsze odpowiadało żołnierzom innych rodzajów jazdy. Czyniło to z rajtarii dosyć uniwersalną, acz trudną w zaciągnięciu i drogą w utrzymaniu formację. Oficerowie rajtarscy wywodzili się w większości z niemieckich rodzin osiadłych w Inflantach i Kurlandii, dzięki służbie w tej formacji mogli uzyskać polski indygenat. Natomiast już kilka lat wcześniej hetman litewski Jan Karol Chodkiewicz przekonał się o wszechstronności tej formacji. W roku 1612 szykując się do kolejnej wyprawy przeciw państwu Moskiewskiemu pisał do króla Zygmunta III: „rajtarii kilka chorągwi trzeba mieć królowi Jmci, bo ci naj- potrzebniejsi będą”. W trakcie poprzedniej kampanii inflanckiej z lat 1617/1618 rajtarzy stanowili już blisko piątą część jazdy, natomiast w 1622 roku dwa razy tyle.

Aneks 1

Chorągwie rajtarii litewskiej pod dowództwem hetmana polnego litewskiego Krzysztofa II Radziwiłła w wojnie inflanckiej 1621/1622 roku

Rotmistrz	Porucznik	Chorągży	Stan etatowy (Konie)	Początek służby	Koniec służby/ ilość przesłużonych ćwierci	Uwagi
Wilhelm de la Barre (de la Bur/ Labar) [Francuz]	–	–	100 koni	Sierpień 1621	Wrzesień 1621	Miał wedle listu przypowiedniego wystawić „od 200 do 400 koni”
Gabriel Ceridon/ Creydon, [Francuz]	–	–	– Od sierpnia do grudnia 1621 roku 200 koni – Od grudnia 1621 roku do sierpnia 1622 roku 100 koni	Sierpień 1621	Sierpień 1622	

Rotmistrz	Porucznik	Chorąży	Stan etatowy (Konie)	Początek służby	Koniec służby/ ilość przesłużonych ćwierci	Uwagi
Jan Szwartzhoff	Teofil Szwartzhoff	–	150 koni	Sierpień 1621	1 ćwierć	
Mikołaj Korff	Andrzej Sey/ Andreas Szoegel	Wilhelm Tyzenhauz	152 konie	Sierpień 1621	Następnie wchodzi w skład regimentu Mikołaja Korffa	Kompania
Jerzy Wrangel (Wrangiel)	–	–	100 koni	Sierpień 1621	Grudzień 1621	Wrangel śmiertelnie ranny został w bitwie pod Kropimozą 28. XI. 1621 roku (tydzień później zmarł)
Adama Polnarski	Balcer Jursza	–	150 koni	Wrzesień 1621	1 ćwierć, Rotmistrz pokłócił się z hetmanem i nie brał udziału w walkach, chorągiew zwinęto dopiero w grudniu 1622 roku	W spisie <i>Rotmistrze i chorągwie pod hetmanem w tej wojnie służące</i> występuje jako jednostka rajtarów, ale w spisie jednostek husarskich (sic!)
Edward Saken (Ewald Sacken)	Slippenbach	Brynk	Etatowo 140 koni – w okresie luty kwiecień 1622 roku na załodze Rumborku tylko 66 koni – w ostatniej ćwierci 48 koni	Październik 1621	Sierpień 1622	
Dionizy Cyrtowt	–	–	50 koni	Grudzień 1621	1 ćwierć	Powiatowa chorągiew wolkowyskich rajtarów

Rotmistrz	Porucznik	Chorąży	Stan etatowy (Konie)	Początek służby	Koniec służby/ ilość przesłużonych ćwierci	Uwagi
Mikołaj Korff	– Wilhelm Tyzenhauz (stara kompania rajtarii w 1622 roku) – Johan Grotthusen (biała kompania rajtarii w 1622 roku) – Christoph Schlippenbach (niebieska kompania rajtarii w 1622 roku) – Bogdan Holiński (chorągiew husarii w 1622 roku)	– Ernest Korff (w kompanii Tyzenhauza) – Dietrich Grotthusen (w kompanii Grotthusena) – Johan von Brincken (w kompanii Schlippenbacha) – Szołomski (w chorągwi husarskiej Holińskiego)	Etat tego regimentu wynosił 500 koni: – stara chorągiew rajtarii 159 koni – biała chorągiew rajtarii 107 koni – niebieska chorągiew rajtarii 106 koni – husaria 98 koni	Czerwiec/ Lipiec 1622?	Grudzień 1622	Regiment
Henryk Gildryn	–	–	100 koni	Maj 1622	Sierpień 1622	
Henryk Szmeling	Koszkiel	–	200 koni	Czerwiec 1622	Grudzień 1622	
Karol Sey (Mantuffel-Szegel)	–	–	150 koni	Lipiec 1622	Grudzień 1622	
Jerzy Krzysztof Rosen/Rozen	– Krzysztof Rosen (również dowódca jednej z kompanii) – Fling (porucznik jednej z kompanii) – Krzysztof Suchodolski (porucznik jednej z kompanii)	–	Regiment etatowo liczył 500 koni (do służby weszło tylko 300 koni)	Kompanie poruczników weszły do służby w czerwcu 1622 roku natomiast samego Rosena w sierpniu tegoż roku	Kompaniom poruczników została wypowiedziana służba w sierpniu 1622 roku, kompani Rosena w grudniu 1622 roku	Zamiast 5 tylko 3 kompanie (włącznie z jedną dowodzącą przez Rosena)
Jan Samsony (Samosin) [Francuz]	–	–	50 koni	Sierpień 1622	Pół ćwierci	

* prof. H. Wisner wymienia jeszcze dodatkową rotę Olazura (150 koni), która miała służyć w okresie maj–lipiec 1622 roku, za: *Wojsko litewskie I połowy XVII wieku. Cz. III...*, s. 100, tabela 6.

Aneks 2

Rolla popisowa regimentu rajtarskiego Mikołaja Korffa z 1622 roku

Towarzystwo starej chorągwi rajtarii.

P. Wilhelm von Tisenhausen, Porucznik	koni 5
P. Ernest Korff, Chorąży	koni 5
P. Bartoldt Sieberg	koni 5
P. Andreasz Szöege	koni 5
P. Christoph Wigant	koni 5
P. Otto Tinckhausen	koni 5
P. Georg Friedrich Taube	koni 4
P. Wilhelm Solderbach	koni 4
P. Christoph Solderbach	koni 4
P. Frantz Wilhelm Klebek	koni 4
P. Wilhelm Korff	koni 4
P. Godthartt Brunnow	koni 4
P. Samuel Adamkowicz	koni 4
P. Johan Köllen	koni 4
P. Christoff Steczkiewicz	koni 4
P. Jędrzej Steczkiewicz	koni 3
P. Geronim Tisenhausen	koni 3
P. Wilhelm Godthartt Budtberch	koni 3
P. Johan Wechmahn	koni 3
P. Georg Dusterlous	koni 3
P. Marcyn Jamolkowsky	koni 3
P. Johan Korff	koni 3
P. Jarosław Thomaszewicz	koni 3
P. Adam Dmuchowsky	koni 3
P. Stephan Dowgialo	koni 3
P. Mateacz Zdanowicz	koni 3
P. Malchior Zdanowicz	koni 3
P. Mateacz Zdanowicz	koni 3
P. Christian Frangell	koni 3
P. Wilhelm Johan Merferlt [sic!]	koni 3
P. Jerzy Kiltinowicz	koni 3
P. Esaiasz Gerstenzweich	koni 3
P. Johan Schlegell	koni 3
P. Mikolay Karmansky	koni 3
P. Frantz Stenhausz	koni 3
P. Tomasz Boese	koni 3
P. Johan Wahlen	koni 2
P. Fabian Platter	koni 2
P. Caspar Sturtz	koni 2
P. Ewertt Klebeck	koni 2
P. Johan Korff	koni 2
P. Dietrich Hoffstett	koni 2
P. Gottschalk Stoerbeck	koni 2
P. Caspar Heise	koni 2

P. Marcin Moziersky	koni 2
P. Philip Lakosz	koni 2
P. Lenhardt Schutze	koni 2
P. Hinrich Noeding	koni 2
P. Philip Herasinsky	koni 2
P. Adam Jaworowsky	koni 2
P. Melcher Wanzey	koni 1
P. Theodor Niestoiemsky	koni 1

Towarzystwo chorągwi husarskiej.

P. Bogdan Hollinsky, Porucznik	koni 5
P. Szolomsky, Chorąży	koni 4
P. Stanisław Zebrowsky	koni 4
P. Jan Tarnawsky	koni 4
P. Dawid Constantinowicz	koni 4
P. Stanisław Zyrdzewsky	koni 4
P. Marcyn Krylay	koni 4
P. Mikolay Wytkowski	koni 4
P. Jan Karęga	koni 3
P. Alexander Rogowsky	koni 3
P. Troian Szulowsky [Bulowsky?]	koni 3
P. Mikolay Snansky	koni 3
P. Stanisław Rusinowsky	koni 3
P. Samuel Rogowsky	koni 3
P. Jarosz Wolk	koni 3
P. Lew Masalsky	koni 3
P. Jerzy Toloczko	koni 3
P. Jan Cersky	koni 3
P. Daniel Przedziecky	koni 3
P. Stanisław Owierkiewicz	koni 3
P. Jerzy Mogilniczky	koni 3
P. Mykolay Lymont	koni 3
P. Lymont Młodszy	koni 2
P. Jan Owierkiewicz	koni 2
P. Mikolay Mychalcewsky	koni 2
P. Piotr Bielsky	koni 2
P. Payewsky	koni 2
P. Jakub Lupinsky	koni 2
P. Maciey Strasz	koni 3 (!)
P. Stefan Bury	koni 2
P. Stanisław Ratoslawsky	koni 1
P. Jakub Lutostansky	koni 1
Walerian Kolkowsky Trombacz	koni 2
Jan Drazlycky	koni 1
Dobosz	koni 1

Towarzystwo białej chorągwi rajtarii.

P. Johan Grotthusen, Porucznik	koni 6
P. Dietrich Grotthusen, Chorąży	koni 6

P. Fabian Borch	koni 5
P. Christoff Bistramb	koni 4
P. Framholt von Tisenhausen	koni 4
P. Johan Kruedner	koni 4
P. Barttoldt Plettenberch	koni 4
P. Mattiasz Dolphus	koni 4
P. Adloff [sic!] Ringemoth	koni 4
P. Jacob von Seyern	koni 4
P. Otto Johan Druff	koni 5!
Jost Töwe	koni 4
P. Quattfasell	koni 4
P. Friedrich Kruedner	koni 3
P. Johan Ringemoth	koni 3
P. Johan von Reinen	koni 3
P. Engelbrecht Klott	koni 3
Friedrich Weisz	koni 3
Baltzer Plöger	koni 3
Reinholt Pihll	koni 3
Godtfried Martinus	koni 3
Johan Nestler	koni 3
Harmen Bolte	koni 3
Wilhelem Forstenberch	koni 3
Baltzer Losch	koni 3
Hinrich Klostermahn	koni 2
Hinrich Schnabell	koni 2
Herman Frese	koni 2
Andreasz Knop	koni 2
Danecken	koni 2
Klawesz Grotthusen	koni 1
Reinholt Tisenhausen	koni 1
Johan von Kleden	koni 1

Towarzystwo niebieskiej chorągwi rajtarii.

P. Christoph Schlippenbach, Porucznik	koni 6
P. Johan von Brincken, Chorąży	koni 5
P. Georg Grapenbrock	koni 6
P. Adam Wirszulo	koni 5
P. Ernest Bandemier	koni 4
P. Urrader	koni 4
P. Wilhelm Wigantt	koni 4
P. Jurgen Johan Bandemier	koni 4
P. Hargen, der Elter	koni 4
P. Ewolt Kemler	koni 3
P. Johan von Hulsen	koni 3
P. Victor Welling	koni 3
P. Reinholt Nettelhorst	koni 3
P. Johan Wigantt	koni 3
P. Alexander Korff	koni 3
P. Falcke	koni 3
P. Peter Wassermahn	koni 3

Alexander Borckeler	koni 3
Christian Krueger	koni 3
Thomasz Hörner	koni 3
Johan Otto	koni 3
Marcin Kochanowsky	koni 3
Jan Trzliansky	koni 2
Tomasz Sokolowsky	koni 2
Andreas Dąmbrowsky	koni 2
Drucke	koni 2
Jurgen Limbrech	koni 2
Valtin Blecke	koni 2
Mateusz Falkowsky	koni 2
Florian Slawsky	koni 2
Wilhelm Reyer	koni 2
Matthiasz Liwe	koni 2
Rochlingk	koni 2
Bulderingk	koni 2
Hargen der Junger	koni 1

Źródło: L. Arbusow, *Aus dem Handbuch des Wojewoden Nicolaus von Korff auf Kreuzburg*, Jahrbuch für Genealogie Heraldik und Sphragistik, b.m.w. 1911–1913, s. 437–438.

Damian Raczkiewicz
(Rzeszów University)

PARTICIPATION OF LITHUANIAN REITERS IN THE LIVONIAN WAR AGAINST SWEDEN, 1621–1622

Summary

This article discusses the military activity of the *Reiters*, little-known cavalry units of the Lithuanian army, during the Livonian war of 1621–1622. *Reiters*, units of heavy cavalry, were used in the Lithuanian army from the times of King Stefan Batory – when they were a hired foreign regiment. In most cases, they operated as independent cavalry units (*chorągiew*, *rota* or *kompania*) consisting of 100–150 horsemen, or – less often – larger regiments of several hundred horsemen. They were usually financed by the state treasury and were under the command of a *Rittmeister* (captain) from Livonia, Courland or Prussia. They were armed with pistols, long guns, swords and *Reitter* armour. The cavalymen were hired either from the national cavalry, or, as in the West, through conscription.

The core of the article is devoted to the analysis of combat undertaken by Lithuanian troops (including the *Reiters*) against Swedish aggression. The Lithuanian troops were under the command of the field hetman Krzysztof II Radziwiłł. The *Reiters* took an active part in the combat from the very start, including in the defence of Riga and Dźwinojście. They also participated in the Kropimozja victory (28.11.1621). As a result, the *Reitter* units were enlarged in spring 1622 to number 1,247 horsemen in two regiments and several smaller units. The newly formed units were used in military activities in the Mitawa region. These units proved to be very universal and versatile in the Livonian theatre of war, yet expensive and difficult to maintain.